

YOKSULLUĞA BİR YAKLAŞIM BİÇİMİ: KAPASİTE YAKLAŞIMI

Neslihan SAM*

Özet

Bu çalışmada insani gelişme ve insani yoksulluk kavramlarının temelini teşkil eden Amartya Sen'in geliştirmiş olduğu kapasite yaklaşımı ana hatları ile incelenerek, kalkınma ve yoksulluk konusunda ileri sürdüğü argümanlar kısaca açıklanmaya çalışılmıştır. Kapasite yaklaşımı, yoksulluğu önlemek ve azaltmak için politika seçenekleri oluşturulurken başvurulacak bir düşünce çerçevesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda yaklaşım, kalkınma ve yoksulluk gibi konularda her probleme çözüm üreten bir teori olarak değil, çözüm tekniği üretme süreci içinde alternatif bir düşünsel çerçeve olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, İnsani Gelişme, İnsani Yoksulluk, Kapasite Yaklaşımı.

Abstract

This study explores the capability approach which is accepted as the basic concept of human development and poverty and has been developed by Amartya Sen. Capability approach is a frame concept which can be used for establishing political options in order to prevent poverty. This approach is not a problem solving theory but an alternative way of thinking process for producing a problem solving technique.

Key Words: Poverty, Human Development, Human Poverty, Capability Approach.

* Öğr.Gör.Dr. Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

1. GİRİŞ

Ekonomik gelişme, geliri ve tüketimi temel alarak kalkınmayı kişi başına düşen ulusal gelir artışı üzerinden tanımlayıp ölçerken, gelir odaklı bir gelişme anlayışını yeterli görmeyen “insani gelişme yaklaşımı” bireylerin ekonomik, kültürel, siyasal veya toplumsal tüm tercih ve seçeneklerinin genişletilmesine vurgu yaparak kalkınmanın merkezine insanı koymaktadır. Bu yaklaşımda, kişilerin gelirlerindeki artış gelişme açısından önemli bir unsur, bir önkoşul kabul edilmekle birlikte, tek başına gelir düzeyindeki iyileşmenin gerçek refahı ölçmekte yetersiz kaldığı; sağlık hizmetlerinin, eğitimin ve toplumsal güvenliğin vb. artmasının ise, yaşam kalitesine ve bu kalitenin artışına doğrudan katkıda bulunduğu belirtilmektedir (Sen, 2004: 202).

İnsani gelişme kavramından hareketle geliştirilmiş olan İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index), 1990 yılından bu yana Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan İnsani Gelişme Raporlarında ülkelerin yaşam kalitesi ve standardını değerlendiren bir ölçüm birimi olarak yer almaktadır (UNDP,1990). İnsani gelişme kavramına ilave olarak 1997 insani gelişme raporunda “İnsani Yoksulluk” kavramına yer verilerek, İnsani Yoksulluk Endeksi (Human Poverty Index) ile tanımlanmaya ve geliştirilmeye çalışılmıştır. İnsani yoksulluk endeksi bir ülkedeki yoksul sayısını ya da oranını göstermekten ziyade, yoksullukla mücadelede bir ülkenin aldığı yolu, yani yoksullukla mücadele politikalarının etkinliğini somut göstergeler ışığında ölçme olanağı vermektedir (UNDP, 1997).

İnsani gelişme ve insani yoksulluk kavramları temelde Amartya Sen’in “Kapasite Yaklaşımı”na dayanmaktadır. 1998 yılı Nobel Ekonomi Ödülü sahibi olan Sen, kapasite yaklaşımı ile yoksulluk ve kalkınma yaklaşımlarına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Kapasite yaklaşımının başlıca özelliği, - insanların ne yapabilecekleri veya ne olabilecekleri - yani kapasitelerine yapılan vurgudur (Sen, 1999; Sen, 2001; Sen, 2004, Sen, 2005). Bu, insanların mutluluğu ve tatminine yoğunlaşan felsefi yaklaşımlar ile gelir, harcamalar, tüketim veya temel ihtiyaçların tatmini gibi hususlara vurgu yapan teorik ve pratik yaklaşımlardan ayrılan bir bakış açısıdır. Dolayısı ile, kalkınma politikalarının seçiminde insan kapasitelerine odaklanması, derin bir teorik fark yaratarak neo-liberal ve faydacı yaklaşımların öngörülerinden oldukça farklı politikalara öncülük etmektedir.

Bu çalışmada insani gelişme ve insani yoksulluk kavramlarının temelini teşkil eden Amartya Sen’in geliştirmiş olduğu kapasite yaklaşımı ana hatları ile incelenerek, kalkınma ve yoksulluk konusunda ileri sürdüğü argümanlar kısaca açıklanmaya çalışılacaktır. Bu amaçla öncelikle yoksulluk kavramının farklı sınıflandırmalar dahilinde tanımlaması yapılacak, daha

sonra ise insani gelişme ve insani yoksulluk kavramına Sen'in perspektifinden bir açıklama getirilmeye çalışılacaktır.

2. YOKSULLUK KAVRAMI

Yoksulluk insanlık tarihinde sürekli olarak var olan ve çözüm aranan bir sorundur. Ancak yoksulluğun çok boyutlu karmaşık bir sorun olarak ortaya çıkması, tanımlama farklılıklarına yol açmakta ve buna bağlı olarak zaman içerisinde yoksulluğu azaltmak ya da ortadan kaldırmak için girilen çabalar da değişik biçimler göstermektedir.

Sözlük anlamı ile yoksul, yeterli düzeyde parası olmayan veya konforlu bir şekilde yaşamak için gerekli olan araçlara sahip olmayan kişi olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk kavramı ise, yaşamın gerektirdiği beslenme, barınma, eğitim, sağlık gibi temel olanaklardan yoksun olma durumunu ifade etmektedir. Roventree yoksulluğu, “toplam kazançların, biyolojik varlığın devamı için gerekli olan yiyecek, giyim vb. asgari düzeydeki fiziki ihtiyaçları karşılamaya yetmemesi” olarak tanımlanmaktadır (Field, 1983: 51).

Yoksulluk kavramına niceliksel ve niteliksel olmak üzere iki açıdan yaklaşmak mümkündür. Bu bağlamda, mutlak yoksulluk-göreceli yoksulluk, objektif yoksulluk- subjektif yoksulluk, gelir yoksulluğu- insani yoksulluk, kapasite yoksunluğu ve sosyal dışlanma gibi kavramlar karşımıza çıkmaktadır (Aktan ve Vural, 2002: 2).

2.1. Mutlak Yoksulluk-Göreceli Yoksulluk

Mutlak yoksulluk, hane halkı ya da fertlerin biyolojik olarak kendilerini üretebilmeleri için ihtiyaç duydukları asgari gelir ve harcama düzeyidir. Tüketim harcamalarına göre yapılan hesaplamalar, bir kimsenin günlük olarak alması gereken kaloriyi sağlayacak temel gıdaların gerektireceği harcamaya göre yapılmaktadır. Buna göre, en düşük maliyetli gıda harcamalarının parasal değeri bir yoksulluk eşiği oluşturmakta, gelir azlığı dolayısı ile bu eşiğin altında kalanlar “mutlak yoksul” olarak nitelendirilmektedir (Şenses, 2002: 63).

Dünya Bankası, günlük geliri asgari 2400 kalori değerindeki besini almaya yetmeyen kişileri mutlak yoksul olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşıma göre, günlük bir dolarlık harcama seviyesi mutlak yoksulluk sınırını oluşturmaktadır. Ancak bu sınır ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılaştırılmış olup, Türkiye'nin dahil edildiği Doğu Avrupa ülkelerinin içinde bulunduğu grup için dört dolardır (Şenses, 2002: 64).

Göreceli yoksulluk kavramı ise, insanın bir toplumsal varlık olmasından yola çıkarak; farklı grupların sahip olduğu mutlak gelir düzeyinden daha ziyade gelir ve refahın dağılımındaki farklılıklara odaklanmaktadır. Diğer bir ifade ile, göreceli yoksulluk kavramı, yoksul hane halkı veya birey ile o toplumda yaşayan ve mevcut koşullara göre ortalama bir gelire sahip olan hane halkı veya birey arasındaki gelir kaynaklarına sahip olma kabiliyeti arasındaki farkı ifade etmektedir (Atkinson, 1992; Dumanlı, 1995: 213).

Günümüzde yoksul denildiğinde daha çok göreceli yoksulluk kavramı anlaşılmaktadır. Zira, İnsan Hakları Evrensel Beynamesinde ve 2000 yılında kabul edilen Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı gibi insan hakları belgelerinde insanın yaşam hakkı, onurlu yaşam hakkı olarak nitelendirilmiş olup; onurlu yaşam hakkı vurgulaması yaşam hakkının bireyin biyolojik yeniden üretim düzeyinde düşünülmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, insan hakları belgelerinde gizil olan yoksulluk hattı (poverty line) anlayışının da göreceli yoksulluk anlayışı üzerinden tanımlandığı söylenebilir (Buğra, 2005: 11; İnsel, 2001: 70).

2.2. Objektif Yoksulluk-Subjektif Yoksulluk

Yoksulluğun tanımlanmasında objektif yaklaşım (refah yaklaşımı) yoksulluğu neyin meydana getirdiği ve kişileri yoksulluktan kurtarmak için nelerin gerektiği konusunda önceden belirlenen değerlendirmeleri içermektedir. Subjektif yaklaşım ise, yoksulluğun tanımlanmasında kişilerin tercihlerine (fayda yaklaşımı) önem vermektedir. Uygulamada, kişilerin elde ettiği toplam faydanın hesaplanmasında karşılaşılan güçlükler, genellikle objektif yaklaşımın benimsenmesini gerektirmektedir (Özsoy, 2004).

2.3. Gelir Yoksulluğu-İnsani Yoksulluk

Gelir yoksulluğu, yaşamı sürdürmek ya da asgari yaşam standardını karşılamak için kişi veya hane halkının ihtiyaç duyduğu temel gereksinimlerin karşılanabilmesi bakımından yeterli miktarda gelirin elde edilememesi durumu olarak tanımlanmakta olup, hesaplamada genellikle asgari bir yaşam düzeyini sağlamak için gerekli gelir “yoksulluk sınırı” olarak ifade edilmektedir (Özsoy, 2004).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1997 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporu’nda geliştirilen insani yoksulluk kavramı ise, insani gelişme ve insanca yaşam için parasal olanakların yanı sıra temel gereksinimlerin karşılanabilmesi için iktisadi, sosyal ve kültürel bazı olanaklara da sahip olmanın gerekliliğine dayanmaktadır. İnsani yoksulluğu ölçmek için geliştirilen İnsani Yoksulluk Endeksi (Human Poverty Index) de yaşam süresinin kısalığı, temel eğitim hizmetlerinden

mahrumiyet ve kamusal ve özel kaynaklara erişememe gibi insani gelişim açısından ortaya çıkan mahrumiyetleri, yoksulluğun boyutlarını ve insani gelişim dışında kalmış kişilerin oranını ölçmektedir (UNDP,1997).

2.4. Kapasite Yoksunluğu ve Sosyal Dışlanma

Kapasite yoksunluğu, standart yoksulluk ölçütü olan gelir düzeyi yerine “kabul edilebilir bir hayat düzeyine ulaşmak için gerekli temel yapabilirliklerden yoksun olma” olarak tanımlanmaktadır. Tanımın farklılığı, gelir veya fayda yerine birey özgürlüğünün vurgulanmakta olmasından kaynaklanmaktadır. Zira, yoksulluğu anlamak için insanların “ne yapıp yapamadıkları ve ne olup olmadıklarına” odaklanılması gereği üzerinde durulmaktadır. Dolayısı ile bu görüş, gelirin kendi içinde bir amaç olamayacağı, kişinin refahı için ancak bir araç olabileceğini savunan Aristo'nun düşüncelerinin izlerini taşımaktadır (Sen,1999; Sen, 2000; Sen, 2004).

Yoksulluğun anlaşılmasında etkili olan diğer bir yaklaşım sosyal dışlanmadır. Sosyal dışlanma kavramı, Fransa'da toplumsal bütünleşme ve dayanışma sorunlarının tartışıldığı 1970'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Başlangıçta, “sosyal dışlanma” terimi ekonomik kaynaklara ulaşamayan fiziksel ve zihinsel engelliler, yaşlılar, uyuşturucu bağımlıları, suçlular gibi sanayi toplumunun normlarına uymayanlar, “dışarıda kalanlar” için kullanılmıştır. 1970'lerin sonları ve 1980'li yıllarda ise, dünya sermayesinin küreselleşmesi ve sanayi toplumlarının sosyo-ekonomik yapısında derin farklılaşma süreçleri ve yapısal değişiklikler ortaya çıkması ile birlikte, toplumsal birleşmeye tehdit oluşturan, sürekli işsizlik, varoşların yaygınlaşması ve aile yapısında ortaya çıkan değişiklikler vb. yeni problemlere işaret etmeye başlamıştır (Littlewood,1999: 4; Sapançalı, 2005: 59).

3. KAPASİTE YAKLAŞIMI, KALKINMA VE YOKSULLUK

Amartya Sen'in geliştirmiş olduğu kapasite yaklaşımı, son yıllarda yoksulluk, eşitsizlik ve genel olarak insani gelişim konuları ele alınır iken standart iktisadi çerçevelere bir alternatif olarak görülmeye başlanmıştır. Sen, ilk olarak 1979 yılında kaleme aldığı “Neyin Eşitliği” (Equality of What) isimli makalesi ve daha sonraki pek çok çalışmasında insan kapasitesi ve özgürlüğüne dayalı bir çerçeve geliştirmiştir (Sen, 1979; Sen, 1983; Sen,1985; Sen,1995; Sen, 1999; Sen, 2000; Sen, 2001; Sen, 2005). Kapasite yaklaşımının temelleri Aristo, Adam Smith ve Karl Marx'a kadar uzanmaktadır. Ayrıca Sen, John Rawls'ın “Adalet Teorisi” adlı eserinin de yaklaşımın oluşumunda etkili olduğunu belirtmektedir (Sen, 1995; Clark, 2005).

Kapasite yaklaşımında, belli bir mal düzeyine sahip olmanın değil; zorunlu insani fonksiyonların bütünü veya belirli bir düzeyinin başarılmasının daha önemli olduğu vurgulanmaktadır (Ackerman, 1997: 284). Bu düşüncenin izlerini ilk olarak Aristo'da bulmak mümkündür. Aristo, insanın iyi yaşamını oluşturan şeyin insani güç ve kapasitelerin kullanılması olduğunu öne sürmekte, ancak bunların tarihsel olarak geliştiğini ve sabit bir biyolojik olgu ile belirlenmediğini savunmaktadır (O'Neill, 2001: 90). Diğer yandan, Adam Smith'de "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde yaşama yön verebilmede daha verimli olmanın yanı sıra kapasitelerin geliştirilmesinin de yer aldığını belirtmektedir (Sen, 1984: 79). Marx ise, insan için en üstün amacın kar ve özel iyelikten ziyade, insansal güçlerin özgür açılımı olduğunu belirtmekte; birşeylere sahip olan insan değil, kendisi birşeyler olan insanın tam gelişmiş olduğunu savunmaktadır (Fromm, 1992: 53). Ancak Marx, kapitalizmi eleştiri merkezine alarak bu sonuca ulaşmış iken; Sen, kapitalizmi veri olarak almaktadır. Diğer yandan, Sen Rawls'ı takiben faydanın farklı elem ve haz kaynaklarını veya farklı tercih tiplerini ayırtmadığını kabul etmekte; hayatın faydaya ulaşmaktan daha fazla bir şey olduğunu vurgulayarak, mutluluk veya ihtiyaçların tatmininin insan varlığının sadece bir unsuru olduğunu belirtmektedir (Sen, 2005: 156).

Kapasite yaklaşımı, insani gelişmeyi bir insanın "işlevlerinin" (functionings) ve "kapasitesinin" (capability) genişleme süreci olarak tanımlamaktadır. Aristotelesçi temelleri olan işlevler kavramı, bir insanın "yapmaya" ya da "olmaya" değer verebileceği çeşitli şeyleri ifade etmektedir. Değer verilen işlevler yeterli beslenme, önlenebilir hastalıklardan kaçınma, topluluk hayatına katılabilme, kendine saygı duyma gibi biçimler alabilmektedir. Kapasite ise, bir kişinin gerçekleştirmesi mümkün olan işlev bileşimlerini ifade etmektedir. Bu durumda kapasite, alternatif işlev bileşimlerini başarmak için gerekli olan temel bir özgürlük olarak ifade edilebilir. Örneğin, oruç tutan zengin bir kişi, yeme ve beslenme bakımından zorunlu olarak açlık çeken yoksul bir kişi ile aynı işlevsel kazanıma sahip olmasına rağmen, birinci kişinin kapasite kümesi ikincisinden farklıdır. Çünkü birinci kişi iyi beslenme işlevine ulaşabilme kapasitesine sahipken, ikinci kişi sahip değildir. Kısaca, bir kişinin işlevlerinin bileşimi, onun "kazanımlarını" yansıtır iken; kapasite kümesi, elde edebileceği "özgürlüğü" temsil etmektedir (Sen, 2004: 107-109).

Kapasite yaklaşımı, insan refahına çok boyutlu bir bakışı ortaya çıkarmaktadır. Yaklaşım insanların gelir ve harcamaları ile ilgilenmek yerine, onların etkili bir biçimde "ne yapabildiklerine" ve "ne olabildiklerine" odaklanarak liberal politik felsefe içinde yer alan "eşitlik nedir" sorusu ile ilgilenmektedir (Nussbaum, 2005; Robeyns, 2005). Bu bağlamda, kapasite yaklaşımı, gelir veya fayda temelli geleneksel kalkınma

yaklaşımlarından farklı bir biçimde “insanların yararlandığı gerçek özgürlükleri genişletme süreci olarak” görülen bir kalkınma yaklaşımı öne sürmektedir (Alkire, 2005; Clark, 2005; Evans, 2002; Fleurbaey, 2002; Stewart, 2005; Sen, 2004). Sen’e göre, özgürlüklere odaklanmak, kalkınmayı gayri safi milli hasılanın (GSMH) büyümesi ile, bireysel gelirdeki artış ile, sanayileşme ile, teknolojik ilerleme ile ya da toplumsal modernleşme ile özdeşleştiren daha dar kalkınma anlayışlarına ters düşmektedir. GSMH’nın ya da bireysel gelirlerin artması toplum üyelerinin yararlandığı özgürlükleri genişletme aracı olarak çok önemli olabilir. Ancak özgürlükler, toplumsal ve iktisadi düzenlemelerin (örneğin, eğitim ve sağlık hizmetlerinin) yanı sıra medeni ve siyasal haklar (örneğin, kamuyu ilgilendiren meseleleri tartışma ve denetime katılma özgürlüğü) gibi başka belirleyicilere de bağlıdır (Sen, 1999: 17-18).

Kapasite yaklaşımında özgürlüğün genişletilmesi, hem kalkınmanın *asıl amacı* hem de *başlıca aracı* olarak görülmektedir. Sen, bunları sırası ile özgürlüğün kalkınmada “kurucu rolü” ve “araçsal rolü” şeklinde tanımlamaktadır. Özgürlüğün kurucu rolü, temel özgürlüklerin insan hayatının zenginleştirilmesi bakımından taşıdığı önemle ilgilidir. Temel özgürlükler, açlık, beslenme yetersizliği, önlenemez hastalıklar ve erken ölümden kaçınılabilmenin yanı sıra, okuryazarlık ve hesap yapabilme, siyasal katılımdan ve serbestçe ifade imkânından yararlanma vb. temel kapasiteleri kapsamaktadır. Özgürlüğün araçsal rolü ise, farklı türden hakların, fırsatların ve yetkilerin genelde insan özgürlüğünün genişlemesine ve böylece kalkınmaya katkıda bulunma tarzı ile ilgilidir. Özgürlüğün bir araç olarak etkinliği, farklı özgürlük türlerinin birbiri ile yakından ilişkili olması ve bir tipteki özgürlüğün diğer tipteki özgürlüklerin gelişmesine katkıda bulunabileceği olgusunda yatmaktadır (Sen, 2004: 55-57).

Sen, araçsal perspektif içinde beş ayrı özgürlük tipi tanımlamaktadır (Sen, 1999: 58-60):

— **Siyasal Özgürlükler:** Geniş anlamda (medeni haklar dediğimiz özgürlükler dahil) insanların, kimin ve hangi ilkelere göre yönetmesi gerektiğini belirlemelerini sağlayan fırsatları anlatmakta ve aynı zamanda yetkilileri inceleme ve eleştirme imkanını, siyasal ifade özgürlüğüne ve sansürsüz bir basına sahip olmayı, farklı partiler arasında seçim yapma özgürlüğünden yararlanmayı içermektedir.

— **İktisadi İmkanlar:** Bireylerin iktisadi kaynakların üretim, tüketim ya da mübadele amacı ile kullanımında yararlandıkları fırsatları anlatmaktadır. Bir kişinin sahip olduğu iktisadi haklar sahip olunan ya da kişinin kullanımına sunulan kaynakların yanı sıra, görece fiyatlar ve piyasaların işleyişi gibi mübadele koşullarına bağlı bulunmaktadır.

— **Toplumsal Fırsatlar:** Toplumun eğitim, sağlık hizmetleri vb. için yaptığı düzenlemeleri ifade etmektedir. Bu düzenlemeler, temel bir özgürlüğü, daha iyi yaşama özgürlüğünü etkilemektedir. Örneğin, okuryazar olmamak ayrıntılı bir planlamaya göre üretimi gerektiren ve kurallara uygun kalite kontrolü isteyen iktisadi faaliyetlere katılıma engel olabilmektedir.

— **Şeffaflık Güvenceleri:** Toplumsal etkileşimlerde bireyler birbirleri ile kendilerine neyin önerildiğine ve neyi almayı umabileceklerine dair bir varsayım temelinde alışveriş yapmaktadırlar. Bu anlamda toplumsal yapı temel bir güven varsayımı ile işlemektedir. Şeffaflık güvenceleri insanların açıklık ve berraklık güvenceleri altında birbirleri ile alışveriş etme özgürlüğünü ifade etmektedir. Bu güvenceler, yolsuzluğu, mali sorumsuzluğu ve el altından yapılan işleri önleyen araçsal bir role sahip bulunmaktadır.

— **Koruyucu Güvenlik:** Bir iktisadi sistem ne kadar iyi işlerse işlesin, bazı insanlar genel olarak zor bir durumda olabilmekte ve hayatlarını kötü biçimde etkileyen maddi değişiklikler nedeni ile büyük bir yoksunluğa yenik düşebilmektedirler. Koruyucu güvenlik, zor durumdaki insanların umutsuz bir sefaletе düşmesini, hatta bazı durumlarda açlığa mahkûm olmasını ve ölmesini önleyecek bir toplumsal güvenlik ağı oluşturmayı gerektirmektedir. Koruyucu güvenlik alanı, yoksula işsizlik ödeneği ve yasal gelir destekleri gibi sabit kurumsal düzenlemelerin yanı sıra, muhtaçlara geçim yardımı ya da gelir sağlamak için acil kamu istihdamı gibi düzenlemeleri içermektedir. Sen'e göre, bu araçsal özgürlükler insanların kapasitelerini doğrudan arttırarak, daha da güçlendirebilir ve kalkınma politikalarının kavranması açısından oldukça önemlidir.

Kapasite yaklaşımı, kalkınmayı özgürlüklerin genişleme süreci olarak ifade ederken, yoksulluğu da “kapasite yoksunluğu” (capability deprivation) olarak tanımlamaktadır. Bu perspektifte, yoksulluk standart yoksulluk ölçütü olan gelir azlığından çok temel kapasitelerden yoksunluk olarak görülmektedir. Sen'e göre, temel kapasitelerden yoksunluk, erken ölümlerde, yetersiz beslenmede, süregiden hastalıklarda, okuryazarlık oranının düşüklüğünde ve diğer başarısızlıklarda ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, bazı toplumlarda yaşa göre saptanan kadın ölüm oranlarının olağanüstü yüksekliğinden kaynaklanan “kayıp kadınlar” fenomeninin, dolayısı ile toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, gelir çözümlemesinden ziyade demografik, tıbbi ve toplumsal geri bildirimle çözümlenmesi gerekmektedir (Sen, 2004: 36; Townsend, 1985:666).

Kapasite yoksunluğu yaklaşımı, düşük gelirin yoksulluğun başlıca nedenlerinden biri olduğu, çünkü gelir yetersizliğinin kişinin kapasite yoksunluğunun başlıca sebebi olabileceği görüşünü reddetmeyi gerektirmemektedir. Aslında yetersiz gelir, yoksul bir yaşamın güçlü bir ön

koşuludur. Sen, kapasite yaklaşımının yoksulluğa yönelik öngörülerini şu şekilde sıralamaktadır (Sen, 2004: 126-127):

- Yoksulluk kapasite yoksunluğu biçiminde saptanabilir ve yaklaşımın özünde önemli olan, sadece araçsal olarak anlamlı olan düşük gelirin aksine yoksunluklar üzerinde yoğunlaşmaktır.

- Kapasite yoksunluğu (gerçek yoksulluk) üzerinde gelir azlığından başka etkiler de bulunmaktadır. Gelir, kapasiteyi ortaya çıkaran tek araç değildir.

- Düşük gelir ile düşük kapasite arasındaki araçsal ilişki farklı topluluklar arasında, hatta farklı aileler ve farklı bireyler arasında değişebilir.

Kapasite yaklaşımına göre, gelir ile kapasite arasındaki ilişki, kişinin yaşı, toplumsal cinsiyeti ve toplumsal rolleri, yerleşim yeri ve denetleyemeyeceği ya da kısmen denetleyebileceği diğer değişikliklerden güçlü bir biçimde etkilenmektedir. Yaş, özürlülük ya da hastalık gibi engeller kişinin gelir edinme kapasitesini azaltmaktadır. Bu engeller aynı zamanda gelirin kapasiteye dönüştürülmesini de zorlaştırmaktadır. Çünkü yaşlı, özürlü ya da ağır hasta olan bir kişi aynı işlevleri kazanmak için daha fazla gelire ihtiyaç duyabilmektedir. Bu durum, kapasite yoksunluğunun gelir yoksulluğundan daha önemli olabileceğini göstermektedir (Sen, 1999: 127-128).

Sen'e göre, gelirler bakımından görelî yoksulluk, kapasiteler bakımından mutlak yoksulluğu getirebilir. Zengin bir ülkede görece yoksul olmak, kişinin mutlak geliri dünya standartlarından yüksek de olsa büyük bir kapasite engeli olabilir. Kapasite yaklaşımı, yoksulluk çözümlemesinde dikkati araçlardan insanların ulaşmak istedikleri amaçlara ve bu amaçlara ulaşmak için gerekli olan özgürlüklere yöneltmektedir (Clark, 2005; Evans, 2002; Sen, 1999; Sen, 2004). Örneğin, yüksek geliri olan ancak siyasal katılım fırsatı olmayan bir kişi bilinen anlamda "yoksul" olmamasına rağmen, önemli bir özgürlük açısından oldukça yoksul görünmektedir. Diğerlerinden daha zengin, ancak tedavisi oldukça pahalı bir hastalığın sıkıntısını çeken bir kişi, gelir dağılımı istatistiklerine göre yoksul olarak sınıflandırılmasa da, önemli bir özgürlükten yoksun bir kişi olabilmektedir. Kendisine iş bulma fırsatı verilmeyen, ancak devletten işsizlik yardımı alan bir kişi de gelir açısından yoksun görünebilmekle birlikte; meslek edinme fırsatı açısından daha yoksun durumda bulunabilmektedir.

4. SONUÇ

Kapasite yaklaşımı, yoksulluğu önlemek ve azaltmak için politika seçenekleri oluşturulurken başvurulacak bir düşünce çerçevesi olarak ortaya çıkmıştır. Sen'in gelir ve fayda yaklaşımlarına yaptığı eleştiriler, büyük

ölçüde geliştirmiş olduğu kapasite yaklaşımına ve bu yaklaşım ile bağlantılı olarak tanımladığı yoksulluk, kalkınma, eşitlik ve bireyin refahı kavramlarına dayanmaktadır. Sen, gelir ve fayda yaklaşımlarını, gelişmenin diğer boyutlarına öncelik verip haklar ve özgürlükler gibi değerlerin rolünü önemsemedikleri noktasında eleştirmektedir.

İnsani gelişmenin geniş bir resmini sunan kapasite yaklaşımı, milli gelirin büyümesinin, bireysel gelirin artmasının özgürlükleri genişletmesi açısından araçsal önemini yadsımamakta, ancak bunların bir amaç olarak görülmesini yadsımaktadır. Zira, yaklaşım dahilinde araçlar ile amaçlar, kapasiteler ile işlevler arasındaki farka dikkat çekilmektedir. İnsana amaç olarak bakılması, toplumsal gruplar arasındaki farklılıklara dikkat çekilmesi ve kişinin özne yönünün ön plana çıkarılması yaklaşımın ana unsurlarını oluşturmaktadır. Ancak, kapasitelerin tanımlanması ve değerlendirmesindeki ölçüm problemleri yaklaşımın önemli bir problemini oluşturmaktadır. Bu nedenle, kapasite yaklaşımı, kalkınma ve yoksulluk gibi konularda her probleme çözüm üreten bir teori olarak değil, çözüm tekniği üretme süreci içinde alternatif bir düşünsel çerçeve olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Ackerman, Frank (1997), "National Development. From Basic Needs to the Welfare State", *Human Well-Being and Economic Goals*, Ed. F. Ackerman, David Kinon, Neva r. Goodwin, Jonathan M. Haris, Kevin Golloghe, Island Pres, Washington D.C., 281-291.
- Aktan, Coşkun C. ve Vural, İstiklal Y. (2002), "Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri", Coşkun Can Aktan (Ed.), *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Hak İş Federasyonu Yayınları, Ankara, <http://www.Canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/Oktan-Vural-yoksulluk.pdf> (10.06.2006).
- Alkire, Sabina (2005), "Why the Capability Approach?", *Journal of Human Development and Capabilities*, 6(1), 115-135.
- Altay, Asuman (2005), "Yoksulluk Sadece Devletin Sorunu mu? Kamu Harcamaları Açısından Bir Değerlendirme", *Sosyo Ekonomi*, Yıl:1 Sayı 2, 159-181.
- Anand Sudhir; Sen, Amartya (2000), "The Income Component of the Human Development Index", *Journal of Human Development and Capabilities*, 1(1), 83-106.
- Atkinson, A.B., (1992), "Measuring Poverty and Differences in Family Composition", *Economica*, 59, 1-16.
- Buğra, Ayşe (2005), "Yoksulluk ve Sosyal Haklar", *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu*, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, 1-18.
- Clark, David A. (2005), "Sen's capability approach and the many spaces of human well-being", *Journal of Development Studies*, 41(8), 1339-1368.

- Dumanlı, Recep (1996), *Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutu*, DPT Uzmanlık Tezi, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- Evans, P. (2002), "Collective capabilities, culture and Amartya Sen's development as freedom", *Studies in Comparative International Development*, 37(2), 54-60.
- Field, Frank (1983), The Minimum Wage, *Policy Studies Institute*, London.
- Fleurbaey, M. (2002), "Development, capabilities and freedom", *Studies in Comparative International Development*, 37(2), 71-77.
- Fromm, Erich (1992), *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, (Türkçesi: Necla Arat), Dördüncü Basım, Say Yayınları, İstanbul.
- İnsel, Ahmet (2001), "İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri", *Toplum ve Bilim* 89, Yaz 2001,s.70-71.
- Littlewood P. (Ed.) (1999), *Social Exclusion in Europe: Problems and Paradigms*, Aldershor: Ashgate.
- Nussbaum, Martha C. (2005), "Women's Bodies: Violence, Security, Capabilities", *Journal of Human Development and Capabilities*, 6(2), 167-183.
- O'Neill, John (2001), *Piyasa- Etik, Bilgi ve Politika*, (İng.Çev: Şen Süer Kaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Özsoy, Esin (2004), "*Kalkınma Yoksulluk İkilemi ve Türkiye*", <http://www.isguc.org> (23.02.2004).
- Robeyns, Ingrid (2005), "The Capability Approach: a theoretical survey", *Journal of Human Development and Capabilities*, 6(1), 93-117.
- Sapancalı (2005), "Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri", *Çalışma ve Toplum*, 2005/3, 51-70.
- Sen, Amartya (1979), "Equality of What?", *The Tanner Lectures on Human Values*, Stanford University.
- Sen, Amartya (1983), "Poor, Relatively Speaking", *Oxford Economic Papers*, New Series, 35(2), s.153-169.
- Sen, Amartya (1984), "The Living Standart", *Oxford Economic Papers*, 36, 74-90.
- Sen, Amartya (1985), "A Sociological Approach to the Measurement of Poverty- A Reply to Professor Peter Townsend", *Oxford Economic Papers*, 37(4), 669-676.
- Sen, Amartya (1995), "Rationality and Social Choice", *American Economic Association*, 85(1), 1-24.
- Sen, Amartya (1999), "The Possibility of Social Choice", *American Economic Association*, 89(3), 349-378.
- Sen, Amartya (2001), "Economic Development and Capability Expansion In Historical Perspective", *Pasific Economic Review*, 6(2), 179-191.
- Sen, Amartya (2004), *Özgürlükle Kalkınma*, (İng. Çev. Yavuz Alogan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Sen, Amartya (2005), "Human Rights and Capabilities", *Journal of Human Development and Capabilities*, 6(2), 151-166.
- Stewart, Frances (2005), "Groups and Capabilities", *Journal of Human Development and Capabilities*, 6(2), 185-204.
- Şenses, Fikret (2002), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Townsend, Peter (1985), "A Sociological Approach to the Measurement of Poverty- A Rejoinder to Professor Amartya Sen", *Oxford Economic Papers*, 37(4), 659-668.
- UNDP (1990), *Human Development Report 1990*, Oxford University Press, New York.
- UNDP (1997), *Human Development Report 1997*, Oxford University Press, New York.